

ХҒТАР 17.01.11
Ғылыми мақала

М.Н. Миразова^{1*}, Р. Солтанғажы²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Астана қаласы әкімдігінің «№99 жылғы білім беретін мектеп» коммунадық
мемлекеттік мекемесі, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹m.n.mirazova@mail.ru, ²rrrsss1027@mail.ru)

САКРАЛДЫ КЕҢІСТІКТЕГІ ТАУ: МИФОПОЭТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада мифтік танымдағы таудың сакралды қызметі қарастырылды. Таудың мифологиядағы негізгі қызметі «жердің кіндігін» белгілеп, жерасты, жерүсті және аспан әлемінің өзіндік пішінін қалыптастырды. Таудың үш әлемдегі үйлесімділік заңын вертикалды сақтаушы ретіндегі рөлі тек қасиетті ұғымымен ғана түсіндірілмей, космогониялық мифологияда жер кіндігін белгілейтін өмір ағашы сияқты әмбебап элемент ретінде талдау нысанына алынды. Таудың көркем санадағы «жердің кіндігі», үш әлемді байланыстырушы кеңістік сынды рөлі талданды. Қытай, үнді, тибет, кавказ халықтарының мифтік баяндары мен фольклор туындыларындағы бейнесі салыстырылып, ортақ қызметі көрсетілді.

Тақырыпты зерттеу барысында түркі-монғол, алтай халықтарының фольклорындағы тау культі қарастырылды. Ульгень, Эрлик, Уч Курбустан, Бурхан сияқты сакралды сипаттағы бейнелер арқылы Алтай тауының космогониялық мифтердегі мәні ашылды. Алтай – бірнеше ежелгі өркениеттің бастауы әрі әртүрлі дүниетаным қатар қалыптасқан ілкі төр. Бұл сакралды кеңістік көне сенімнен бастап, кейіннен қалыптасып орныққан діни көзқарастардың тоғысқан орны. Сондықтан Алтайдағы Мұзтау, Уч-Сюре, Шамбаланың қақпасы сынды киелі орындардың буддалық және шамандық дүниетанымдағы орны мен байланысы да қарастырылды. Сондай-ақ Бурхан-Халдун, Қазығұрт, Арарат, Синай, Парнас сынды киелі таулар салыстырмалы-типологиялық тұрғыда талданды.

Түйін сөздер: Алтай, сакралды кеңістік, жер кіндігі, тау, қасиетті қақпа.

Түсті: 22.07.2026; Жөнделді: 30.08.2026; Мақұлданды: 29.09.2026; Онлайн қолжетімді: 29.09.2026

Кіріспе

Тау – космогониялық мифологияда өмір ағашынан кейінгі жердің кіндігін, үш әлемнің байланысын білдіретін тұрақты атрибуттардың бірі. Таудың мифологиядағы қызметі, бейнесі алуан түрлі. Бір мәдениетте тау рух иелік күш ретінде бейнеленсе, екінші халықтың ежелгі танымында тіршіліктің бастауы, жерді ұстап тұрған діңгек қызметін де атқарады.

Таудың мифологиядағы негізгі қызметі «жердің кіндігін» белгілеп, жерасты, жерүсті және аспан әлемінің өзіндік пішінін қалыптастыру. Таудың үш әлемдегі үйлесімділік заңын вертикалды сақтаушы рөлі тек қасиетті ұғымымен ғана түсіндірілмейді, Ол космогониялық мифологияда жер кіндігін белгілейтін өмір ағашы сияқты әмбебап нысан ретінде бейнеленген.

Ежелгі қытайлықтардың сенімінде таудың иесі Си ван-му (аналық бастау) Куньлунь тауының яғни мәңгілік мекеннің иесі, адам баласының қамқоршысы ретінде ерекше құрметке ие болды. Даосизм ілімінде бұл мекенге тек өз ойы мен тәнін бірлікте тек ұстап, «ақиқат жолынан» жаңылмаған, кемелдікке ие болған адамдар ғана бара алады деген сенім болған. Қытайдың батысында орналасқан киелі Куньлун таулары рух иелік күштердің резиденциясы болып саналған.

Ежелгі Қытайда киелі таулардың шыңын әр континенттің белгісі деп қабылдаған. Шаньсидегі Хэньшань тауы – солтүстіктің, Шэньсидегі Хуашань тауы – батыстың, Хунандағы Хэншань тауы – оңтүстіктің, Шаньдундағы Тайшань тауы – шығыстың, Хэнаньдағы Суншань тауы – орталық символы. Бұл қасиетті тауларды бес түрлі рух иелік күш мекендеген. Тайшань (шығыс) тауының иесі адамдардың тағдырын, Хэншань (оңтүстік) тауының құдайы – жұлдыздар мен теңіздегі тіршілік иелерін; Суншань (орталық) – жер, су, өсімдіктер дүниесін басқарса, Хэньшань (солтүстік) – жануарларды, Хуашань (батыс) – металдардың иесі болды. Аталған бес таудың арасында халық Хуанди кезеңінен бүгінгі таңға дейін қасиетті санайтын Тайшань тауы ерекше құрметке ие. Халық осы тауға келіп аспанға арнап құрбандық шалған. Халықтың түсінігінде таудың иесі қайтыс болғаннан кейін осы тау арқылы жерасты әлеміне жол ашылады. Бұл тауға жақын Цюйфу қаласының Шаньдун елдімекенінде Конфуций жерленген. Содан бері бұл тауда храмдар, ғибадатханалар, аркалар тұрғызылып, қытай халқының діни орталығы болып белгіленген (Васильев, 1970).

Өмір ағашы сияқты тау да ежелгі мәдениеттерде үш бөлікке бөлінген. Жоғарғы шыңы (жоғарғы бөлік) – құдайлардың, таудың асты немесе жерасты (төменгі бөлік) – зұлым күштер мен өлілердің тұрағы болса, таудың етегі яғни жер беті (ортаңғы бөлік) – адам баласы мен жан-жануарлар, өсімдіктердің мекені саналған.

Ортаңғы бөлік – адам баласына туу, өсу, көбею, тіршілік ету үшін берілген мекен деп түсіндірілгенін айттық. Ежелгі мифтерде ортаңғы бөлікке көп тоқталмайды. Бірақ жоғарғы және төменгі әлем ерекше егжей-тегжейлі сипатталған. Кей мифтерде екі әлемнің сипаттамасы құрылымы бір-біріне ұқсас келеді. Мысалы, майя тайпасының немесе нагуалардың ежелгі мифтерінде тау бірнеше қабаттан тұрады және он үш аспан мен тоғыз жерасты әлемімен байланысты. Таудың шыңында жоғарғы әлем – Оймейокан орналасқан. Бұл дуализм мәдениетіндегі қасиетті жер. Адам баласы мен құдайлардың тіршілігінің бастауы, жаратылысының қайнар көзі, құдайлар мен адамдардың жұп болып қалыптасады яғни тағдыр жазылады. Бұл қасиетті мекенде құдайлар да жұп болып көрсетіледі, мәңгі өмір сүреді. Ал, үнді халқының ежелгі мифтерінде ең үлкен тау Меру немесе Сумеру (пали деректерінде – Неру, Синеру) деп аталады. Бұл қасиетті

таудың етегін Әлемдік Мұхит қоршап, шыңы поляр жұлдызымен ұштасып, жер кіндігін белгілеп тұр. Мерудің үш шыңы (алтын, күміс және темір) бар, оларда Брахма, Вишну және Шива немесе (басқа нұсқаларда) отыз үш құдайдан тұратын пантеон өмір сүреді. Төменде Асура патшалығы орналасқан. Мерудің айналасында төрт тау бар, олардың әрқайсысында алып ағаш өседі. Ашватта немесе Пиппала деп аталатын бұл қасиетті ағаштар дүниенің бөліктерін, адам баласының қайда тұрып, қайда баратын бағытын (адамның жаны жер астына кіреді немесе көкке көтерілетінін) көрсетеді (Топоров, 1980).

Үнді космогониялық мифтерінде Меру тауына қатысты бірнеше нұсқалар бар. Сол нұсқалардың бірінде Меру тауы – дүние жаратылысындағы тұңғыш Мұхиттан шыққан табиғаттың алғашқы көрінісі, жердің кіндігі, алып алтын тау. Сондықтан күн, ай, жұлдыз, планеталар сынды барлық аспан әлемі осы тауды үздіксіз айналып жүреді. Таудың шыңында Брахма, Вишну, Шива сынды ұлы рух иелік күштердің храмдары орналасқан, барлық тіршілік осы жерден бастау алған. Екінші нұсқада мәңгі өлместің суы – Амиртуды табу үшін рух иелік күштер осы таудың шыңында орналасқан Индра қаласына келіп ақылдасқан. Нәтижесінде әлемнің қорғаушысы Вишну асуралармен (алып тіршілік иесі) келісім жасап, басқа рух иелік күштерге бірге жұмыс жасауды бұйырады. Құдайлар Парижатадан шыққан Асуралардың көмегімен Мұхитты шайқап, жастықты мәңгі сақтайтын, қасиетті суды алады.

Орта Азияда туып, қалыптасқан ежелгі мәдениеттерде тау – аспан мен жерді байланыстыратын темір бағана, оның шыңы поляр жұлдызына тіреліп тұр. Кей аңыздарда тау темірқазық ретінде бейнеленіп, жер мен көктің арасын ашып, тепе-теңдікті сақтаушы. Ал таудың шыңы құдай үйінің баспалдағы.

Бірнеше халықтың мифтерінде тіршіліктің бастауы ретінде қасиетті Меруді атаса, Сумеру тауы екі әлемді байланыстырушы бейнесінде жиі кездеседі. Ежелгі қалмықтар жұлдыздар Сумеру тауын айнала қозғалады десе, алтай халықтарының түсінігінде таудың шыңында 33 тәңірдің тұрағы орналасқан. Оның екеуі (бірі – аналық бастау, екіншісі – әкелік бастау) жерге түсіп, жер бетіндегі тіршілік қалыптасқан. Атап айтқанда қалмық халқының мифологиясында қасиетті Сумеру жеті тау тізбегімен қоршалған. Таулардың арасында теңіз орналасқан. Сумеру пирамида пішіндес, оның әр қапталы ерекше түспен сипатталады. Оңтүстік жағы – көк, батыс – қызыл, солтүстік жағы – сары, шығыс бөлігі – ақ. Таудың әр қапталындағы түстер асыл тастармен немесе бағалы металдармен байланысты. Қалмықтардың түсінігінде көк – сапфир, қызыл түс – маржан, сары – алтын, ақ – күмісті білдіреді. Бұл түстерге қатысты ежелгі тұжырымдар Үнді, Тибет, Қытай, Оңтүстік Америка тайпаларының мифологиясында да көрініс тапқан. Мысалы, үнділерде таудың солтүстік бөлігі – (қара) қараңғылық әлемі, жерге көлеңке түсіруші, оңтүстігі – (көк) жарықтың символы, шығыс жағы – (ақ) таң алды, батыс бөлігі – (сары) күннің шуағын білдіреді (Топоров, 1980).

Алтай халықтарында қасиетті таудың нақты атауы жоқ. Қасиетті таудың жалпы бейнесі, атқаратын қызметі Сумеруге ұқсас болғанымен, жергілікті халықтың ұлттық құндылықтарына, сеніміне байланысты географиялық орнында (табиғатта орналасуында) ерекшеліктер бар. Мысалы, сахалардың ежелгі түсінігінде тау аспанда орналасқан болса, алтай халқының мифтерінде таудың шыңы көкте ілініп, жерге түсіп тұрған. Алтайлықтарда екі әлемді байланыстырушы қасиетті таудың бейнесі табиғаттағы нақты тауға ұқсамайды. Бірақ жергілікті халық Алтай тауын да ерекше қастерлеп, «құдайлардың мекені» немесе «хан, әмірші» деп атаған. Демек, Алтайды нақты географиялық объекті ретінде де құрметтеген, тіпті тіршіліктің бастауымен, рух иелік күштермен байланыстырып қана қоймай, қасиетті таудың моделі ретінде қараған.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ежелгі мәдениеттердегі тау культіне қатысты мифтік баяндар, аңыз-әңгімелерді салыстырып, ортақ мифологиялық түбірі мен генетикалық байланысын анықтауда салыстырмалы-тарихи әдіс пайдаланылды. Көркем санадағы «таудың жердің кіндігі», «аспан мен жерді» жалғастырушы орталық ретіндегі мәнін талдауда мифологиялық талдау әдісі қолданылды. Мифтік баяндар мен аңыз мәтіндеріндегі мағыналық қабаттарды ашу мақсатында герменевтикалық әдіс пайдаланылды. Мақаланың негізгі дереккөзі ретінде Алтай. Ақ Бурхан, Сумеру, Мұзтауға қатысты қазақ, бурят, тува халықтарының ауыз әдебиетіндегі аңыздар мен мифтік баяндар алынды. Зерттеудің теориялық негізі ретінде М. Элиаде, В.Н. Топоров, С.А. Қасқабасов, Ш.Ыбыраев сынды ғалымдардың еңбектерімен толықтырылды.

Әдебиеттерге шолу

Көркем санадағы таудың орны өмір ағашының қызметі ұқсас. В.Н. Топоровтың «Мировое дерево: Универсальные знаковые комплексы» еңбегінде: «мифтердегі таудың атқаратын функциялары өмір ағашының қызметімен ұқсас, тіпті кей ежелгі мәдениеттерде екі элемент бір-бірімен байланысты», – делінген (Топоров, 1980). Демек, тау – жердің кіндігі (*axis mundi*), ғаламның бейнесі, пішіні. Ол жердің дәл ортасын, кіндігінде орналасқан, көкке бағытталған шыңы поляр жұлдызының орнын көрсетеді. Поляр жұлдызы – Фин-угор халықтарының космогониялық мифопоэтикасында аспан әлемінің орталығы. Барлық жер, күн, жұлдыз, планета сияқты элементтер осы жұлдызды айналып жүреді. Ал, таудың төменгі жағы, етегі жерасты әлемін жауып тұрған алып қақпа.

Тау бейнесі ерекше дамыған ежелгі мәдениетте өмір ағашының кең қолданылмауы немесе мүлде болмауы мүмкін, керісінше екі элементті бірге, бір бағытта бейлеген мысалдар да бар: таудағы немесе таудың етегіндегі ағаш, таудың маңындағы орман немесе бау-бақша т.с.с. Мысалы, В.В. Ежовтың «Мифы древнего Китая» еңбегінде ежелгі қытай мифологиясындағы Куньлунь тауында орналасқан Си ван-му рух иелік күшінің саябағында ғана өсетін қасиетті Нефрит ағашы туралы мифтер топтастырылған. Ежелгі қытай халқының танымында Нефрит ағашы мәңгілік өмір мен жастықтың символы. Қасиетті ағаштың жемісін жеген адам немесе рух иелік күш мәңгі өмір сүреді, жас қалпын сақтатынына сенген (Ежов, 2004).

Зерттеуші М.А.Салагаевтің «Мифологии и верования алтайцев. Центрально-азиатские влияния» еңбегінде Алтайдағы Тибеттің ламалардың дәстүрі мен шаманизмді салыстырып, екі бөлек танымның қалай қатар өрбігені талданған (Салагаев, 1984).

Зерттеу нәтижелері мен талқыдау

Алтай – адамзаттың алтын бесігі. Бірнеше діни таным мен мәдениеттің бастауы саналатын киелі мекен. «Екінші әлемнің көркем пішіні» атты бөлімде үнді, тибет, моңғол сынды Орта Азиядағы буддизмді ұстанатын халықтардың танымындағы Алтай тауының қызметін талдағанбыз. Зерттеуші-жиһангездердің қолжазба деректерінде уақыт өтіп, мәдениет ауысқан сайын Алтай мекенінде буддистік элементтер жоғалып, өзге танымның белгілері табылғаны туралы жазылған.

ҮІ-ІХ ғасында Сібірдің оңтүстік аймағын мекендеген түркілер мекен еткен аймағын кеңейтті. Олар қазіргі Моңғолия мен Таулы Алтайдан бастап, Шығыс Түркістанға дейін көшіп, шекараларын белгілеп отырды. Орта және Шығыс Азияға тұрақтаған көк

бөріні, аспан, жер ананы құрметтеген көшпенділер буддизм, манихей, иесторияпшілік сынды өзге ағымдармен танысты. Бұл үдеріс, бір мекендегі бірнеше ағымның тоғысып, мәдениеттердің араласып, жергілікті халықтарға сіңуі бір ғасырға созылды. Бірнеше мәдениет тоғысқан мекенде дін үшін қақтығыстар болған жоқ. Әскери-көшпенді дала халқы жартылай отырықшылыққа бейімделуіне де буддизмнің әсері тиді. Түркілерге ислам діні таралғанға дейін буддизмнің көшпенділерде қалыптасқан шамандық дүниетанымы мен тәңірлік сеніміне ықпалынын тигізгенімен, нақты басымдыққа ие бола алмады, айтарлықтай ізін қалдырған жоқ. Дегенмен, мәдениеттің үлгісі ретінде буддалық ғибадатханалар, кесенелер сақталды (Салагаев, 1984). Аталмыш зерттеу еңбегіне сүйенсек, Алтай бірнеше алғашқы мәдениеттің, көне сенімнің туып қалыптасқан жері. Бұл құтты мекенде бірнеше ағым қатар дамып, бір-біріне ұқсамайтын ұлт өкілдері бейбітшілікте өмір сүрген. Уақыт өте дүниетанымдар ұлт арасына сіңіскенімен, әр халық өзінің дүниетанымын сақтаған. Әр мәдениетте Алтайға қатысты жеке көзқарастары да қалыптасқан. Бұны әр ұлттық аңыздарынан көре аламыз.

Буддистік аңыздар бойынша, жер пайда болғаннан бұрын Ульгень немесе Курбустан-аакай деп аталған қатты жат шексіз Мұхитта жүзіп жүрді. Судан қасиетті Лк-эне (Ақ ана) шығып, Ульгенге жерді қалай жаратуды үйретті. Жер пайда болғаннан кейін алғашқы тірлілік иесі Эрлик өмірге келді. Эрлик пен Ульгень алғашқы кезде ағалы-інілі бауыр болғанымен, кейін жауласып, бірнеше рет соғысты. Эрликті жеңу үшін Ульген қамыс пен балшықтан мәңгі өмір сүрмейтін, жаны келген жеріне қайта ұшып кететін тіршілік иелерін яғни адамдарды жаратты. Ол Алтын-ту тауында сегізінші болып өмірге келген ер адамға дем үрлеп жан берді. Киелі тауда жаралған адам ерекше қасиетке ие болып, баласы күллі тіршілікті басқарушы, патша атанды. Осы киелі тауыдың етегінде адам баласының ұрпағы тарап, тіршілік бастау алды (Салагаев, 1984).

Көшпенділер танымындағы аңыздың нұсқасында, Ульгеньнің қызметін Уч Курбустан (парсы тілінен аударғанда «дана құдай») атқарады. Курбустан көне түркілердің құрамына кірген тайпалармен қоса, моңғолдардың арасында та ерекше құрметтелген. Ал Ульгень атауын шаманизм кең тараған бурят, ұйғыр сынды көне түркі тайпаларының эпосынан кездестіруге болады. Екі рух иелік күштің халық танымындағы бейнесі де өте ұқсас.

Көшпенділердің танымында Алтай – аспан әлемінің әміршісі Уч Курбустанның (үш құдай) мекені. Аңыздарда Уч Курбустан атауын «құдай» десе, жердің иесін – Эрлик деп атаған. Құдайға арнап құрбандық шалып, қажеттіліктерін сұраған, арнайы рәсімдер өткізген. Алтай туралы аңызда аспан әміршісіне «Уч Курбустан құдайым!» деп, байланыс жасаған, тілектерін айтқан. Аңыздардың бір нұсқасында төмендегідей өлең жолдары да кездеседі:

Үш Курбустан сендер ақша бұлттар мен
көк аспанды мекендейсіңдер!
Ғажайып төрт өрімі бар киелі Ақ Бурхан!
Сені мекен еткен халық алтын мен
күміске малынды, Ақ Алтай!
Сен күндіз шуақ шашқан күсің Бурхан!
Сен түнде жарқыраған айсың Бурхан!
Менің осы өлеңім қасиетті
Садур кітабына жазылсын!

Мұндағы Үш Курбустан – ізгілікті жарытушы, жақсылықтың жаршысы, тіршіліктің бастауы саналған рух иелік күш. Ал, ақ Алтай Курбустанның мекені болса, Бурхан – құдай

мен халық арасында байланыс жасап, адамдардың тілегін жоғарғы әлемге жеткізуші күш. Аңызда, Алтай тауына тек даңқты батырлар ғана барып, құдайдан қажетін сұрап, құрбандық шала алады. Осындай батырлардың бірі – Ақ би әйелінің ақылымен ақ-сұр ат мініп, Алтайға аттанады. Себебі, құдайға тек ақ немесе сұр түсті жылқы құрбан етілуі тиіс. Құдайдың мекеніне жеткенде батырды Бурхандардың ең үлкені қарсы алады. Батыр сол жерде жерге жауын жіберіп, топырақты ылғалдандыруды сұрайды. Астындағы ақ-сұр атын құрбандыққа шалады (Салагаев, 1984).

Екі танымның өзара әсерін аңыздардағы ортақ атаулар мен ұқсас сюжеттерден көре аламыз. Мысалы, Алтай халықтарының аңыз-эпсаналарында ламаизмдегі Меру, Сумеру сынды киелі таулардың атауын байқасақ, буддистік аңыздарда көшпенділердің танымында киелі саналған рух иелік күштер мен мекендерді кездестіруге болады.

Алтайдың киелі мекен ретіндегі бейнесін қаһармандық эпостарда да мәңгілік тірек ретінде суреттелген. А.Калкиннің «Алтайские героические эпосы» жинағында енген «Очы Бала» дастанында: алып таудың етегінде тылсым түсті, қасиетті су ағып жатты. Таудың шыңына көз жетпейді, ол жердегі қар мүлде ерімейді. Таудың өзі алтын қазық. Бұл мекен аймақты сумен қамтамасыз ететін қасиетті тоғыз өзеннің бастауы. Тымсым тауды апалы-сіңілі екі қыз мекен етеді. Дастанда бауырлардың үлкенін – Очыра деп атаса, кіші қыздың аты – Очы Бала. Мұнда Алтай жердің мәңгі ұстап тұрған тірек және қазынаның кені. Ал, апалы-сіңілі қыздар еліни қорғаған батырлар. Аңыздың желісі бойынша Очы Бала жауды жеңіп, еліне төнген қауіптің көзін жойған соң айға, ал оның тұлпары Очы Дерен поляр жұлдызына айналып көкке ұшқан. Жергілікті халық Очы Бала мен тұлпарды аспаннан тұрып еліне мәңгі қорған болады деп сенген (Калкин, 1983).

Дастандағы Алтай тауының бейнесі жәннатқа өте ұқсас, Эдем бағының сипаттамасына сай. Бұл мекеннен қасиетті өзендер бастау алып, халықты сумен қамтамасыз етеді. Алтайда аталмыш тоғыз өзеннен бөлек тылсым түсті мөлдір су да бар. Мұнда тау жердің кіндігін белгілеп, тіреп тұрған қазық. Оның шыңындағы қар мүлде ерімейді, қалпын мәңгі сақтап тұрады. Тау жергілікті халыққа қорған, құтты, қазыналы мекен. Елін, жерін жаудан қорғағын батыр қыздардың баспанасы.

Ұлттық танымда да Алтай – қасиетті мекен. Алтай тауындағы Мұзтау шыңы – Қазақстан мен Ресейдің шекарасын, Моңғолия мен Қытайдың шекарасын жалғап тұр. Мұзтаудың бірнеше атауы бар. Жоғарыда атап өткеніміздей, Алтайды мекен еткен бірнеше мәдениеттің бір-біріне әсерінен жергілікті халықтар оны Уч-Сумер (Үш Сүмер) деп те атаған.

Екінші атауы – «Қатын Бажы». «Қатын» сөзі ертедегі түркілер тілінде «Ханшайым, жоғары тектен шыққан әйел» деген мағына берген, ал «Бажы» кейіннен трансформацияға ұшыраған «Басы», яғни «Бас» немесе «Шың» сөздеріне келеді. «Қатын Бажы» сөзі қазіргі тілмен айтқанда «Әппақ тәж киген Ханшайым» мағынасына ие, сонымен қатар Көк Тәңгірге табынған ежелгі елдер арасында «Құдайлар тауы» деген де түсінікке ие.

Алтайдың ең биік нүктесі – Мұзтау. Ежелгі үнді, тибет халықтарының киелі мекен туралы аңыздарында, жердегі жәннат Шамбаланың қақпасы осы Мұзтауға жасырылған. Тылсым әлемнің сипаты саналатын белгілерді Мұзтаудан байқауға болады. Сондықтан бұл тұжырымды орынды.

Н. Рерихтің «Алтай – Гималай» еңбегінде: «Алтайдағы Мұзтау (Белуха) шыңын «Уч-Сюре» немесе «Уч-Орион» деп атайды. Бұл киелі шың – Шамбаланың жердегі қақпасы жасырынған мекен. Ламалардың ілімінен жинақталған аңыздарда Сюре – құдайлардың баспанасы. Моңғолдардағы «Сумер» және үнділердегі «Сумеру» ұғымына сай келеді.

Моңғол халқындағы ауыздан ауызға таралған аңыз бойынша, Уч-Сюре шыңын айдаһарды жеңген, ізгіліктің жаршысы атанған аспан құсы мекен етеді. Бұл киелі мекенге бастайтын жол – тазалықты белгісі саналған ақ хадакпен (мата) белгіленген. Моңғол мифологиясындағы ізгіліктің, ұзақ өмір мен тыныштықтың сақшысы, будда пантеонындағы құнарлылық пен берекені сақтаушы – Цаган-убугунның (ақ абыз, билеуші қарт) мекені. Ал, бұл мекен халықтың түсінігінде солтүстік жарты шарының, Үлкен аю шоқжұлдызының маңында (Рерих, 1974).

Аңыздарға сүйексек, халық танымында Мұзтау тек Шамбаланың қақпасы ғана емес, жердің кіндігі, үш әлемді байланыстырып тұрған қазық. Себебі, үнді мифологиясындағы Меру, Сумеру таулары – тіршіліктің бастауы саналатын киелі мекен, алтын қазық.

Орта Азиядағы буддизм орныққан мемлекеттер Алтайды Шамбала орналасқан жер, бейіштің өзі деп атаса, Үндістандағы пандавалар көктегі Шамбала мен жердегі Шамбала тоғысатын нүкте деп есептейді. Буддалық танымда Шамбала – жердегі жұмақ. Бұл өлкеде ауру-сырқат, өлім болмайды, халқы бақытты өмір сүреді (Аймұхамбет, Миразова, 2025).

В.Н.Рерихтің еңбектерінде Алтайда көшпенділердің далалық танымы мен буддалық ламалардың ілімі ҮІ ғасырдан бастап қатар дамығаны туралы деректерді талдадық. Ал Алтай аймағына христиан дінінің таралуы С.В. Нестерованың «Православная культура Алтая: исторический анализ» еңбегінде ХҮІІ-ХҮІІІ ғасырларда қалыптасқан. «Алтайдың шығыс аймағында буддизм және оның ең кең тараған ағымдарының бірі ламаизм кең тарады. Себебі бұл аймаққа Қытай және Моңғолиямен жақындығы әсерін тигізді. Ал, Алтайдың бір бөлігін мекен еткен көшпенділердің ұрпағы қазақтар мен қырғыздардан ислам мәдениеті қалыптасты. ХҮІІ ғасырдың соңы – ХҮІІІ ғасырдың басынан бастап әртүрлі тарихи себептермен славяндар Алтай аймағына қоныс аударып, христиан діні тарай бастады (Рерих, 1974) – делінген.

Алтай – бірнеше мәдениеттің бастауы, әртүрлі дүниетанымның бірге қалыптасқан мекені. Бұл киелі мекенде алғашқы сенімнен бастап, бүгінгі таңда қалыптасып орныққан діни көзқарастардың тоғысқан орны.

Моңғолияның Солтүстік-Шығыс аймағында орналасқан киелі Хэнтей тауы аңыздарда Бурхан-Халдун деп атаған. Бұл киелі таудың етегінен Онон, Керулен, Туул, Менза өзендері бастау алады. Тау сілемі Хан-Хэнтей қорығының аумағында орналасқан, ауданы 12,3 мың шаршы шақырым. Тарихи деректерге сүйенсек, Шыңғыс хан Бурхан-Халдун тауының баурайында жерленген. Хан-Хэнтей тауы моңғол халқы үшін ежелден киелі сипатқа ие. Жергілікті халық бұл тауды Моңғолияның «бесігі деп те атайды. Таудың етегінде, беткейінде үйілген тастардан жасалған үш киелі орын (оба) бар. Шыңғыс хан өмір сүрген кезде бұл жер «Әулие тал», «Тал төбе»; «Аспан Құдайы» деп те аталған (Ломов, 2021).

Қалыптасқан діни сенімдерде де таудың маңызды орны бар, діни аңыздардағы тұрақты атрибуттардың бірі. Ислам мәдениетіндегі зәм-зәм суының пайда болуы туралы аңыздарда құдықтың қасиеті былайша баяндалады: Ибраһим пайғамбардың (ғ.с.) жұбайы Сара ұзақ уақыт бала көтермеген соң, Хажар есімді мысырлық әдемі бір күнді (жарис) күйеуіне некелеп қосады. Хажардан Исмаил пайғамбар (ғ.с.) дүниеге келеді. Алайда, Сара күндесінің мұндай бақытын қызғана бастайды. Сондықтан Ибраһим пайғамбар (ғ.с.) Хажар мен Исмаилды (ғ.с.) алып, Меккеге әкеліп орналастырады. Ашығып қалмасын деп азын-аулақ құрма мен су қалдырады. Ибраһим пайғамбар (ғ.с.) кеткеннен кейін су таусылып, шөлдеген сәби шырылдап жылай бастаған соң, Хажар су іздеп Сафа мен Маруә төбелері арасында жан ұшырып жүгіре береді. Сол уақытта

Жәбірейіл періште аяғының (немесе қанатының) ұшымен Маруә төбесінен жерді қазып, су шығарады (Биекенов, 2007).

Мұндағы аталған Маруа мен Сафа төбелері қасиетті құрандағы Бақара сүресінің 158 аятында көрсетілген. Бақара сүресінің 158 аятында: «Сафа мен Маруа – (һәм хақ дін исламның) қасиетті нышандарының бірі. Кімде-кім қажылық парызын өтеу немесе ұмра жасау ниетімен Қағбаны зиярат етсе, онда аталмыш екі төбенің арасын сағи (Харам мешітіндегі Сафа мен Маруа деп аталатын екі төбенің арасында шапшаң жүріспен ары-бері жүру) жасаса күнә арқаламайды» деп жазылған.

Қасиетті таудың әлемнің қайта жаралуы немесе топан су мотивтерімен байланысына тоқталып өтейік.

Ежелгі Вавилонның топан су туралы мифтік мотивтерінде дүниенің жаратылғанына он екі мың жыл толғанда халық бас рух иелік күш Энлилге бағынбай, қоғамда тым көп қақтығыс орын алғаны баяндалады. Себепсіз соғыстардан шаршап, адамдарды ақылға салу үшін Энлил жерге ауру жібергенімен, даналық иесі Энки сырқаттанғандарды тез сауықтырады. Оның салдарынан халық қайта көтеріліс жасап, рух иелік күштерді әбден қажытады.

Тағы он екі мың жыл өткенімен қоғам түзелмейді. Энлил енді жер бетіне құрғақшылық жібереді. Энки тағы адам баласына қайырымдылық жасап, құрғақшылықты тоқтату үшін найзағай мен жауынның иесі Ададқа арнап құрбандық шалуды бұйырады. Халық қасиетті күштердің тарапынан жасалған екі ескертуден де сабақ алмағанына әбден ашуланған Энлил жерге топан суды жібереді. Жер бетіндегі барлық өзен, Мұхит, көл, теңіздер арнасынан тасып, қалалардың бәрін су шайып кетеді. Бұл жолы Энкидің тек жалғыз адамды құтқаруға мүмкіндігі болды. Ол дана, халыққа сыйлы Утнапишти атты ұста еді. Утнапишти өз қолымен жасаған кемеге туыстары мен үй жануарларын, құстарын мінгізіп алады. Жер бетін толық су алып, қатты дауыл тұрады, табиғат ана ашулы мінезін көрсетеді. Бұл қорқынышты апат бір аптаға созылады. Кеме бір апта тоқтаусыз жүзіп, бір таудың шыңына тіреліп тоқтайды. Утнапишти судың астына қараса жер көрінбейді. Әлем қайта тұңғық Мұхитқа айналған, жан-жағында ешнәрсе жоқ. Тағы жеті күн өткеннен кейін құрғақ жер табу үшін Утнапишти көгершінді жұмсайды. Көгершіннен хабар болмаған соң, Қарлығашты жұмсайды. Қарлығаш та құрғақ жерді таппай оралады. Сонда Утнапишти рух иелік күштерге арнап құрбандық шалады. Құдайлардың рақымы түсіп, су тартылып, кеме тоқтаған таудың етегінде қайтадан жаңа тіршілік басталады. (Петрова, 2014).

Грек мифіне адамдардың құдайларға сенбей, бағынудан бас тартады. Бұған ашуланған Зевс топан суды жіберіп, жер бетіндегі барлық тіршілік иесін жазалайды. Адамдар, жануарлар, өсімдіктер бәрі су астында қалады. Тек Прометей, ұлы Деукалион және оның әйелі Пирра ғана құтқарылады. Себебі бұл отбасы рух иелік күштерге сенген еді. Прометейдің кеңесімен жасалған кемеге мініп топан судан аман қалады (Эсхил, 2013).

Олар тоғыз күн бойы шексіз-шетсіз мұхитты жүзіп өтіп, Парнас тауына келіп тоқтайды. Зевстің ашуы тарқап, судың тартылуына әмір етеді. Сонда Прометейдің отбасы Зевстен «Біз адамдарды қалай қайта жасай аламыз?» - деп сұрады. Зевс: «Арқаларыңдағы аналарыңның сүйегін лақтырыңдар», – деп жауап берді. Деукалион мен Пирра Зевстің «ана» дегенін жер, «сүйек» дегенін жердегі тастар деп түсінді. Олар тастарды жинап, Парнас тауының жан-жағына лақтыра бастады. Деукалион лақтырған

тастар ер адамға, Пирра лақтырған тастар әйелге айналды. Осылайша жердегі тіршілік Парнас тауының етегінде қайта жанданып, жаңа ұрпақ пайда болды (Босье, 2013).

Әр мәдениеттегі әлемде топан су басып, тіршіліктің қайта басталғаны туралы мотивтер бір-бірімен ұқсас. Жоғарыда айтылған ежелгі Вавилон, Грек мифтерінде, орта азиядағы үнді мифологиясында да жер бетін топан су басқанда құдайдың назары түскен адам кемеге мініп аман қалған, кеме қасиетті тауға келіп тоқтаған, сол жерден тіршілік қайта басталған. Сондықтан әр халықтың мифологиясында кеме тоқтаған тау қасиетті саналады. Сондай қасиетті таулардың бірі еврейлердің түсінігінде – Синай, армяндар үшін – Арарат, қазақ халқында – Қазығұрт тауы.

Халық ауыз әдебиетінде қасиетті Қазығұрт тауы туралы аңыздар өте көп. Сол аңыздардың бір нұсқасында: «Көк Тәңірі адам баласын жаратқаннан кейін өзіне бойсұнуды әмір етті. Бірақ адам тәбесінін ұмытып, хақ жолдан жаңылады. Шектен шығып имансыз қоғамға айналғанын көріп, ашуланған жаратқан жер бетіне топан суды қаптатып жібереді. Жердегі тіршілік атаулы су астында қалады. Тек Нұх пайғамбар аман қалады. Ол ағаштан жасаған кемесіне адамзат баласын, жан-жануарлар, ұшқан құстар мен өсімдіктерді жұп-жұбымен отырғызып, таза тұқым сақтап қалмақ болды. Топансу қайтып, су тартылғанда, Нұх пайғамбардың кемесі Қазығұрт тауының басында қалыпты» (Тұрсынқұлов, 2014).

Жазушы Әлібек Асқардың «Қазығұрт немесе топансу тарихнамасы» еңбегінде Қалаубек Тұрсынқұловтың «Қазығұрт: аңыз бен ақиқат» жинағына сілтеме жасап: «ертеде Қазығұрттың баурайына Көктүріктің Истеми ханы, одан беріде Тәуке сияқты қазақ хандары жаз айларында ордаларын тіккені жазылған. Халқымыздың от ауызды, орақ тілді ақылгөйі Төле бидің жайлауы да осы жер екен. Арқадан арнайы келген Қаз дауысты Қазыбек би де осы жайлауға ат басын тіреп, ала жаздай меймандап кетіпті. Сабалақ бала жас Абылайдың Төле бидің түйесін бағатын жері де осы маңай деседі. Қысқасы, елім деп еңіреген, халқым деп қайысқан талай батырлар мен баһадүрлердің ту тіккен жері, ақындар мен абыздардың, хан мен қараның бас қосқан киелі ордасының бірі осы Қазығұрт болыпты» деп жазылған (Асқар, 2017).

Жоғарыда келтірілген мысалдардан әр халықтың мифтерінде таудың шыңы рух иелік күштердің мекені болғанын байқаймыз. Бірақ ежелгі танымда рух иелік күштерден бөлек, алып айдаһар, таудың астын мекендейтін зұлым күштер, жыландар, титандар, құбыжықтар сынды кейіпкерлер де таумен байланысты. Демек, мифологияда тау жер асты патшалығының қақпасы қызметін де атқарады.

О.В. Вовктың «Знаки и символы в истории цивилизаций» еңбегінде кавказ халықтарының мифологиясында тау – мәңгіліктің, тұрақтылықтың, тазалық пен рухани өрлеудің символы. Ежелгі түсінікте тау аспан мен жердің түйіскен жері, дүниенің орталығы немесе осі, мәңгі жасайтын күштердің құдайлардың мекені бола тұра, өлілер патшалығына апаратын туннелдің баспалдағы қызметін де атқарған (Вовк, 2005).

М.Р. Сефербековтің «Культ гор у народов Кавказа» мақаласында тау халықтарының мифологиясында таудың бірнеше қызметі төмендегідей жіктелген:

Біріншіден, тау өмір ағашының трансформацияланған түрі яғни үш әлемді байланыстырып тұрған ғаламның вертикалды үлгісі. Ол ғарыштың барлық құрылымымен қатар, жер бетіндегі тіршілікпен, жерасты әлемімен тығыз байланысты.

Екіншіден, таудың шыңы – құдайлардың мекені. Бұл басқа халықтардың мифологиясына тән мотив.

Таудың орта бөлігі – кавказ халқының түсінігінде адам баласының өсіп-өнетін, ұрпақ жалғастырып, тіршілік ететін, мекені ретінде ерекше құрметтеледі. Үшіншіден, тау адам баласы құдаймен қарым-қатынас жасайтын қасиетті жер. Ол аспан әлемімен тікелей байланыста болғандықтан, адамның тілегі рух иелік күштерге анық әрі тікелей жетеді (Сефербеков, 2015).

Мифологияда тау-аспан және тау-жерасты әлемі бір-бірімен тығыз байланысты мифологемалар. Көптеген мифтерде тау алғашқы тіршілік басталған мекен, рух иелік күштердің тұрағы. Жоғарыда аталған үнді, тибет мифтеріндегі – Меру-Сумеру, гректердегі – Олимп, буддизм дәстүрінде – Чомолунгма-Эверест, Қытайдың батысындағы Си-ван-му құдайы өмір сүрген «Куньлунь тауы» (Юшан), Ан құдайларының арғы атасы өмір сүрген шыңы жылтыр қалайыдан жасалған шумерлердің қасиетті тауына қатысты мифологиялық мотивтер мен аңыздардың барлығында осы аспан-тау-жерасты әлемінің байланысын талдадық. Мифологияда аталмыш мифологемалардан бөлек таудың теңізбен, әлемдік мұхитпен, тіпті су тасқыны сынды табиғи апатпен байланысы ерекше.

Қорытынды

Мифтік таным бойынша жер кіндігін белгілейтін бір нысан – тау. Ол мифтік баяндарда өмір ағашынан кейінгі үш әлемді байланыстырушы маңызды нысан. Таудың мифологиядағы бейнесі мен қызметі сан алуан. Бір елдің танымында тау рух иелік күштің мекені болса, екінші мәдениетте тіршіліктің бастауы, тағы бір ежелгі түсінікте жерді ұстап тұрған алып қазық немесе діңгек қызметін атқарады. (Миразова, 2024). Таудың мифтік санадағы қызметінің өмір ағашымен ұқсас болуының мәні осында. Яғни өмір ағашының трансформацияланған түрі, үш әлемді байланыстырушы тұрған ғаламның вертикалды үлгісі. Таудың тұлғасы ғарыштағы барлық құрылымымен қатар, жер бетіндегі тіршілік, жерасты әлемін де қамтып жатыр. Таудың тылсым әлеммен де байланысы да ерекше деп танылған. Бірнеше мәдениет пен діни танымда ол – екінші әлемнің қақпасы қызметін атқарады. Оның шыңы – құдайлардың, жер бетіндегі адамдардың қажеттілігін жоғарғы әлемге жеткізуші рух-иелік күштердің мекені.

Киелі мекендердің тұрақты атрибуты саналатын табиғат ананың бөлшектері бір-бірімен тығыз байланысты мифологемалар. Бұл киелі санаттағы нысандардың көркем бейнесі көптеген мифтік баяндар, аңыз-эпсаналар арқылы бүгінге дейін жалғасып, көркем шығармаларда сакралды модель ретінде қалыптасты.

Сакралды кеңістіктегі таудың пішінін, оның көркем санадағы бейнеленуін осы тұрғыдан түсіндіреміз. Табиғаттың тылсым да киелі бөлшегі болып орныққан таулардың ішінде Алтай және Қазығұрт тауының ұлттық танымымыздағы орны ерекше екені белгілі. Алтай – адамзат тіршілігінің бастауындағы киелі тау болса, Қазығұрт – топан судан кейінгі тіршіліктің кіндігі. Әлем халықтары танымындағы таулардың да сакралды сипаты адамзат тіршілігімен, құтпен, киemen байланысынан өрбиді. Яғни киелі деп саналатын табиғат нысандарының бірегейі ретіндегі тау адамзат тіршілігіне мән беруші, құт пен киені сақтаушы әрі тіршіліктің тірегі болып танылады.

Мүдделер қақтығысы, алғыс айту және қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын AP22685428 – «Киелі мекендердің поэтологиялық моделі» ғылыми жобасы аясында жазылды.

Мақала бойынша мүдделер қақтығысы жоқ.

ЖИ құралдарының қолданылуы

Жасанды интеллект құралдары жекелеген тіркестердің редакциялық баламаларын салыстыру, библиографиялық мәліметтерді рәсімдеу, транслитерациялау және халықаралық АРА дәйексөз беру стандартына сәйкестендіру үдерісінде ішінара пайдаланылды.

Авторлардың қосқан үлесі. М.Миразова мақаланың негізгі идеясын, тақырыптық бағытты ұсынды. Сонымен қатар зерттеу материалдарын жүйелеп, басым бөлігіне талдау жасады. Р.Солтанғажы тақырыпқа қатысты ғылыми деректерді жинақтап, алынған нәтижелерді нақтылады. Мақаланы журналдың талабы бойынша рәсімдеді.

Әдебиеттер тізімі

Аймұхамбет, Ж. Ә., Миразова, М. Н., & Рахметова, Б. А. (2025). Мағжан Жұмабайұлы поэмаларындағы киелілік мотиві. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы, 3(152), 147–155. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-152-3-145-155>

Алтайские героические сказания (А. Калкин, сказитель; А. Плитченко, ауд.; А. Диванов, суретші). (1983). Алтайские героические сказания. Современник.

Асқар, Ә. (2017). Қазығұрт немесе топансу тарихнамасы: Қазақ жерінің құпия сырлары. Фолиант.

Биекенов, К., & Садырова, М. (2007). Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. Сөздік-Словарь.

Босье, С. (2013). Мифы и легенды народов мира (О. Зеленогорская, ауд.). Махаон.

Васильев, Л. С. (2001). Культ, религии, традиции в Китае (448 б.). Восточная литература.

Вовк, О. В. (2005). Знаки и символы в истории цивилизаций. Вече.

Ежов, В. В. (2004). Мифы древнего Китая (И. О. Родин, алғысөз бен түсінік). Астрель; АСТ.

Ислам: Энциклопедиялық анықтамалық. (2010). Аруна Ltd.

Ломов, В. М. (2021). Сто великих гор и вершин мира. Вече.

Петрова, Н. С., & Альбедиль, М. А. (2014). Мифы народов мира: Энциклопедия ОЛМА (С. Н. Липовицкая, ред.). ОЛМА Медиа Групп.

Рерих, Н. (1974). Алтай – Гималай. Мысль.

Сагалаев, А. М. (1984). Мифологии и верования алтайцев: Центрально-азиатские влияния. Наука.

Сефербеков, М. Р. (2015). Культ гору народов Кавказа. Вестник Дагестанского государственного университета, 30(4), 18-23.

Топоров, В. Н. (ред.). (1980). Мифы народов мира: Энциклопедия (Т. 2, б. 652). Советская энциклопедия.

Тұрсынқұлов, Қ. (2014). Шығармалары: Бес томдық. Т. 1: Қазығұрт — аңыз бен ақиқат. Фолиант.

Эсхил. (2013). Прометей прикованный: Мифы Древней Греции. Приключения Тесея. Стрекоза.

Mirazova, M., Aimukhambet, Z., Bultanova, Z., Sabiyeva, Y., & Ahmetova, T. (2024). Poetic model of sacred places. Bakhtiniana, 19(4), e65181e. <https://doi.org/>. <http://dx.doi.org/10.1590/2176-4573e65181>

М.Н. Миразова*, Р. Солтанғажы

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

«Общеобразовательная школа №99» акимата города Астаны, Астана, Казахстан

Гора в сакральном пространстве: мифопоэтический анализ

Аннотация. В статье рассматривается сакральная модель горы в мифологическом сознании. В мифологии гора прежде всего обозначает «пула земли» – вертикальной оси, который соединял

подземный, наземный и небесный миры. Роль горы как вертикальной оси, обеспечивающей гармонию трех миров, интерпретируется не только в контексте категории священного, но и как универсальный элемент космогонической мифологии, функционально сопоставимый с мировым деревом, маркирующим центр мироздания. Анализируется закрепившаяся в художественном сознании модель горы как «пупа земли» и сакрального пространства, связывающего три уровня мироздания. На основе сопоставления мифологических преданий и фольклорных произведений китайского, индийского, тибетского и кавказских народов выявляются общие функции данной модели.

В ходе исследования рассматривается модель горы и связанный с ней культ в фольклоре тюрко-монгольских и алтайских народов. Посредством анализа сакральных образов Ульгена, Эрлика, Уч-Курбустана и Бурхана раскрывается значение Алтая в космогонических мифах. Алтай осмысливается как исток нескольких древних цивилизаций и изначальная родина, где параллельно формировались различные мировоззренческие системы. Это сакральное пространство стало местом пересечения архаических верований и сложившихся позднее религиозных представлений. В связи с этим исследуются место и взаимосвязь таких священных локусов Алтая, как Белуха (Музтау), Уч-Сюре и Врата Шамбалы, в буддийской и шаманской картинах мира. Кроме того, в сравнительно-типологическом аспекте анализируются модели священных гор Бурхан-Халдун, Казыгурт, Арарат, Синай и Парнас.

Ключевые слова: Алтай, сакральное пространство, пуп земли, гора, священные врата.

M.N. Mirazova*, R. Soltangazhy

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

“General Education School No. 99” of the Akimat of Astana City, Astana, Kazakhstan

Mountain in Sacred Space: Myth And Poetry Analysis

Abstract. This article examines the sacred mountain model within mythological consciousness. In mythology, the mountain primarily signifies the “navel of the earth” and establishes a vertical spatial model that unites the underworld, the earthly realm, and the celestial sphere. The mountain’s role as a vertical axis ensuring harmony among these three worlds is interpreted not only within the context of the sacred but also as a universal element of cosmogonic mythology, functionally comparable to the World Tree that marks the center of the cosmos. The study analyzes the mountain model—conceptualized as the “navel of the earth” and a sacred space connecting the three levels of existence—as it has become embedded in artistic consciousness. By comparing mythological traditions and folklore from Chinese, Indian, Tibetan, and Caucasian peoples, the article identifies the shared functions of this model.

The research also examines the mountain model and its associated cult within the folklore of Turkic-Mongolic and Altaic peoples. Through an analysis of sacred figures such as Ulgen, Erlik, Uch-Kurbustan, and Burkhan, the significance of the Altai region in cosmogonic myths is revealed. Altai is conceptualized as the source of several ancient civilizations and a primordial homeland where diverse systems of worldview developed in parallel. This sacred space served as a meeting point for archaic beliefs and religious concepts that emerged later. In this context, the study investigates the significance and interrelationships of sacred Altai sites—such as Belukha (Muztau), Uch-Syure, and the Gates of Shambhala—within Buddhist and shamanic worldviews. Furthermore, the sacred mountains of Burkhan-Khaldun, Kazygurt, Ararat, Sinai, and Parnassus are analyzed from a comparative-typological perspective.

Keywords: Altai, sacred space, navel of the earth, mountain, sacred gate.

References

Aimukhambet, Zh. A., Mirazova, M. N., & Rakhmetova, B. A. (2025). Magzhan Zhumabaiuly poemalaryndagy kielilik motivi [The motif of sacredness in Magzhan Zhumabaiuly’s poems]. L.N. Gumilev atyn-

dagı Euraziya ulttyk universitetinin Khabarshysy [Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University], 3(152), 147–155. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-152-3-145-155>

Kalkin, A. (Narrator). (1983). Altaiskie geroicheskie skazaniya [Altai heroic legends] (A. Plitchenko, Trans.; A. Divanov, Illus.). Sovremennik.

Askar, A. (2017). Kazygurt nemese topansu tarikhnasy: Kazak zherinin kupiya syrlary [Kazygurt or the historiography of the flood: Secrets of the Kazakh land]. Foliant.

Biekenov, K., & Sadyrova, M. (2007). Aleumettanudyn tusindirme sozdigi [Explanatory dictionary of sociology]. Sozdik-Slovar.

Bosie, S. (2013). Mify i legendy narodov mira [Myths and legends of the peoples of the world] (O. Zelenogorskaya, Trans.). Makhaon.

Vasilyev, L. S. (2001). Kult, religii, traditsii v Kitae [Cult, religions, traditions in China]. Vostochnaya literatura.

Vovk, O. V. (2005). Znaki i simvolı v istorii tsivilizatsii [Signs and symbols in the history of civilizations]. Veche.

Yezhov, V. V. (2004). Mify drevnego Kitaya [Myths of ancient China] (I. O. Rodin, Preface & Comments). Astrel; AST.

Islam: Entsiklopediyyak anyktamalyk [Islam: Encyclopedic reference]. (2010). Aruna Ltd.

Lomov, V. M. (2021). Sto velikikh gor i vershin mira [One hundred great mountains and peaks of the world]. Veche.

Petrova, N. S., & Albedil, M. A. (2014). Mify narodov mira: Entsiklopediya OLMA [Myths of the peoples of the world: OLMA Encyclopedia] (S. N. Lipovitskaya, Ed.). OLMA Media Grupp.

Rerikh, N. (1974). Altai – Gimalai [Altai – Himalayas]. Mysl.

Sagalaev, A. M. (1984). Mifologii i verovaniya altaitsev: Tsentralno-aziatskie vliyaniya [Mythologies and beliefs of the Altaians: Central Asian influences]. Nauka.

Seferbekov, M. R. (2015). Kult gor u narodov Kavkaza [The cult of mountains among the peoples of the Caucasus]. Vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of Dagestan State University], 30(4).

Toporov, V. N. (Ed.). (1980). Mify narodov mira: Entsiklopediya [Myths of the peoples of the world: Encyclopedia] (Vol. 2, p. 652). Sovetskaya entsiklopediya.

Tursynqulov, Q. (2014). Shygarmalary: Bes tomdyk. T. 1: Kazygurt — anyz ben akikat [Works: Five volumes. Vol. 1: Kazygurt — legend and truth]. Foliant.

Aeschylus. (2013). Prometei prikovannyi: Mify Drevnei Gretsii. Priklyucheniya Teseya [Prometheus bound: Myths of Ancient Greece. The adventures of Theseus]. Strekoza.

Mirazova, M., Aimukhambet, Z., Bultanova, Z., Sabiyeva, Y., & Ahmetova, T. (2024). Poetic model of sacred places. Bakhtiniana, 19(4), e65181e. <http://dx.doi.org/10.1590/2176-4573e65181>

Авторлар туралы мәлімет:

Миразова Маржан Нышанбекқызы – хат-хабар үшін автор, философия докторы (PhD), аға оқытушы. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: m.n.mirazova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0006-2741>

Солтанғажы Рая – бастауыш сынып мұғалімі, Астана қаласы әкімдігінің «№99 жылпы білім беретін мектеп» коммунадық мемлекеттік мекемесі, Астана, Қазақстан. E-mail: rrrsss1027@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1272-2981>

Mirazova Marzhan – corresponding author, PhD (Doctor of Philosophy), senior lecturer. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: m.n.mirazova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0006-2741>

Soltangazhy Raya – Primary School Teacher, Municipal State Institution “General Education School No. 99” of the Akimat of Astana City, Astana, Kazakhstan. E-mail: rrrsss1027@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1272-2981>

Миразова Маржан Нышанбековна – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), старший преподаватель, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: m.n.mirazova@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0006-2741>

Солтангажы Рая – учитель начальных классов, Коммунальное государственное учреждение «Общеобразовательная школа №99» акимата города Астаны, Астана, Казахстан. E-mail: rrrsss1027@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1272-2981>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).